

mini yayımlamıştır. Bunlardan birinde kapıdan içinin görünüşü, diğerinde ise doğrudan doğruya semâhanenin içi tasvir edilmiştir.

Medrese. Evliya Çelebi Atina'da iki sıbyan mektebi ile bir medreseden bahseder. Bugün Roma agorası yakınında bir medresenin kalıntısı hâlâ durmaktadır. Kapısı üstündeki uzun kitâbe okunmaz halde olmakla beraber bu medresenin 1133'te (1721) Hacı Mehmed adında bir kişi tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. İkinci kat ilâvesi ile bir süre hapis-hane olarak kullanılan medrese 1914'te kısmen yıktırılmış, sadece cümle kapısı korunmuştur. Du Moncel'in yayımladığı gravürde aslına pek uymayan bazı ayrıntılarla gösterilen medrese o sıralarda henüz tamam durumunda idi. Pek muntazam bir planı olmayan medresenin kubbeli ve bacalı hücreleri L biçiminde bir avlu etrafında sıralanıyordu. Hücrelerin önlerinde de kubbeli ve sütunlu revaklar vardı. Revakların sütun başlıkları yapının XVIII. yüzyıla ait olduğunu gösteriyordu. Tamamı kesme taştan yapılan cümle kapısı ince köşe sütunları, rozetler, burmalı silmeler ve kabartma olarak işlenmiş kandil ve servi motifleriyle süslenmiştir.

Hamamlar. Evliya Çelebi Atina'da üç hamamın adlarını verir. Bunlar Bey, Hacı Ali ve Âbid Efendi hamamlarıdır. Bunlardan İbrâhim Efendi Tekkesi yanında olanı Agora kazısı sırasında 1890'da yıktırılmış, Filote-Nikodemu sokakları köşesinde olanı ise bilinmeyen bir tarihte kaybolmuştur. Üçüncü hamamın çok değişmiş bir halde Kyrristou sokağında hâlâ çalışmakta olduğunu 1959'da görmüştük.

Çeşmeler. Evliya Çelebi Atina'da Türk devrinde yapılmış çeşmelerden bahsetmez. Bu çeşit hayır tesislerinin Atina'nın ikinci defa fethinden sonra, yani XVIII. yüzyıl boyunca yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim Atina voyvodası Hacı Ali Haseki tarafından vakfedilen ve 1960'larda mevcut olan mermerden cephe çeşmesi çok sade mimarili olmakla beraber kemer biçimi ile açık surette Türk sanatında XVIII. yüzyıl ortalarından itibaren hâkim olan barok üslûbuna işaret eder. A. Orlandos Atina'da bir de Ali Ağa Çeşmesi'nin bulunduğunu belirtir. Dodwell'in bir gravüründe aşağı şehir sur duvarında geçit veren kapının karşısında bir Türk çeşmesi gösterilmiştir. J. Thürmer'in 1819'da çizdiği, Atina'da bir sokağı tasvir eden gravürde de Agora kapısına bitişik

şık evin duvarına yapıştırılmış bir çeşme vardır. Aynı çeşme Stuart ve Revett'in 1751'de çizdikleri resimde de görülmektedir. Bu sokak günümüzde de pek değişmeden durmakla beraber çeşmeden bir iz kalmamıştır.

Voyvodalık. Atina'da şehrin içinde Hadrianus Stoası'nın hemen yanında Türk devrinde yapılmış bir de voyvodalık makamı bulunuyordu. Bunun kare planlı yüksek bir kulesi vardı. Thürmer'in 1823, Wordsworth'in 1841'de yayımlanan seyahatnâmelerinde voyvodalığın kulesini gösteren resimler vardır. 1930'lara kadar bu binanın bazı izleri hâlâ görülüyordu. Voyvodalık sarayının iç mimarisini de 1819'da Dupré tarafından çizilen ve voyvoda ağasını tasvir eden bazı eski resimlerden tanımak mümkün olmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 249; *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, İstanbul 1938, I, 45; O. M. von Stackelberg, *Der Entdecker der Griechischen Landschaft* (nşr. G. Rodenwaldt), Berlin 1957; J. Stuart – N. Revett, *Antiquities of Athens*, London 1762-1816; L. N. A. de Forbin, *Voyage dans le Levant*, Paris 1819; E. Dodwell, *A Classical and Topographical Tour through Greece during the Years 1801, 1805 and 1806*, London 1819, I-II; L. Dupré, *Voyage à Athènes*, Paris 1825; Th. du Moncel, *De Venise à Constantinople*, Paris 1846; A. Chenavard, *Voyage Pittoresque en Grèce fait en 1843-1844*, Lyon 1849; A. Mommsen, *Athinae Christianae*, Leipzig 1868 (Türk eserlerinin yerlerini gösteren haritası var); A. Michaelis, *Der Parthenon*, Leipzig 1871, I; H. Omont, *Athènes au XVIIe ème siècle*, Paris 1898; A. Xyngopoulos, "Ta byzantina kai tourkika mnemeia ton Athenon", *Eurzeterion ton mesaionikon mnemeion tes Hellados*, Atina 1929, s. 116-122; A. Orlandos, "Mesaionika mnemeia", a.e., Atina 1933, s. 227-230; G. Rodenwaldt, *Akropolis*, Berlin 1937; H. H. Russack, *Deutsche Bauen in Athen*, Berlin 1942; R. Matton, *Athènes et ses Monuments du XVIIe siècle à nos Jours*, Atina 1963; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi III*, s. 49-55; a.mlf., *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri IV*, s. 182-185; A. Philadelphos, "Une mosquée dans l'Agora d'Athènes", *TTOK Belleteni*, sy. 5 (1934), s. 27-30; Th. W. Mommsen, "The Venetians in Athens and the destruction of the Parthenon in 1687", *American Journal of Archaeology*, XLV, Boston 1941, s. 544-556; Muzaffer Erdoğan, "Osmanlı Mimari Tarihinin Arşiv Kaynakları", *TD*, II (1953), s. 105, 111, 117; G. Th. Malteso, "Das Fethiye Dschami in Athen", *Proceedings of the Twenty Second Congress of Orientalists* (haz. Zeki Velidi Togan), İstanbul 1953, I, 198; Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *TM*, XI (1954), s. 157-164; G. C. Miles, "The Arab Mosque in Athens", *Hesperia-Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, XXV, Atina 1956, s. 329-334.

SEMÂVİ EYİCE

ATİRE

(القتيرة)

Araplar'ın Câhiliye devrinde putlara kestikleri kurban.

Atîre (çoğulu **atâir**), "kuvvetli olmak, titremek, ayrılıp dağılmak, hayvan boğazlamak" mânalarını taşıyan itr kökünden türetilmiş isimdir. İbn Fâris'in belirttiğine göre, kanın akıp dağılmasından dolayı kesilen kurbanı atîre adı verilmiş olmalıdır. Câhiliye devri Arapları ilâhlara yakın olmak gayesiyle, âdet olarak receb ayının ilk on gününde putlarına bir koyun kurban ederler ve kanını da putun başına sürerlerdi. Atîre veya itr adı verilen bu kurbanı receb ayında kesilmesinden dolayı **recebiyye** de denirdi. Nitekim kendisine kurban kesilen puta da itr denir. Bu alışılmış uygulama yanında atîre kurbanı adak olarak da kesilirdi. Araplar, özellikle sürülerinin çoğaltmasıyla ilgili dilekleri yerine geldiğinde receb ayında bir kurban kesmeyi adarlardı. Ancak dilekleri yerine gelince bazan cimrilikleri tutar, koyun yerine bir ceylan avlayıp onu keserlerdi. Hatta bu, Araplar arasında, başkasının suçundan dolayı cezalandırılan kimse için darbimesel haline gelmiştir: "Koyun yerine ceylan tutulması gibi başkasının günahından da bizi sorumlu tutunuz."

Bazı âlimlere göre, atîre kurbanı ile Câhiliye devrinde kesilmesi âdet olan **fera'** (veya **feraa**, çoğulu **furu'**, **fîrâ'**) kurbanı İslâm'ın ilk zamanlarında meşrû iken daha sonra, "İslâm'da ne fera' ne de atîre vardır" (Buhârî, "Aķîķa", 3, 4; Müslim, "Eđâķî", 38) hadisiyle yasaklanmıştır. Fera', deve veya koyunun doğurduğu ilk yavru olup annenin bereketli olması ve neslinin çoğalması için putlara kurban ediliirdi. Bir kimsenin develeri dilediği sayıya veya yüze ulaşınca ilk doğan yavruyu veya en genç ve semiz devesini putlara kurban ederdi ki buna da fera' denirdi. Başta İmam Şâfiî ve Hanbelî fakihler olmak üzere bazı âlimler, bu kurbanları Allah rızâsı için kesmenin meşrûluğunu ifade eden hadisleri de göz önüne alarak, yukarıdaki hadisi bunların haram veya mekruh olmaları ile değil, vâcip ve sünnet olmamaları ile yorumlamışlar, dolayısıyla bu kurbanların Allah rızâsı için kesilmesinin mubah olduğunu kabul etmişlerdir. Bunlara göre, hadiste sözü edilen yasağın gerçek sebebi Câhiliye devrindeki gibi fera'ı putlar için kesmektir. Bir müslümanın Al-

lah rızası için receb ayında kurban kesmesi veya ilk doğan yavruyu ihtiyaçtan dolayı veya sadaka niyetiyle boğazlamasında hiçbir mahzur yoktur. Ancak yavrunun küçük ve zayıfken değil de biraz büyüdükten sonra kesilmesi Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir.

Atire ve fera'in adak olarak da kesilmesi ve gereğinde atirenin ilk doğan yavrudan olması veya fera'in receb ayında kesilmesi halleri, bu iki kurban türü arasında bir benzerliğin doğmasına yol açmıştır. *Encyclopaedia of Islam*'a "Atire" maddesini yazan Ch. Pellat'ın bu benzerlikten hareketle atire ile umre sırasında kesilen kurban arasında da ilişki kurmasına bir anlam vermek mümkün değildir. Zira umrede kurban kesmek gerekmediği gibi umrenin receb ayında olması da şart değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in ifa etmiş olduğu dört umreden hiçbirini receb ayına rastlamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Ubeyd, *Ğaribü'l-hadîs*, "atr" md.; *Tehzîbü'l-luğa*, "atr" md.; *Meğâysü'l-luğa*, "atr" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "atr", "fera'a" md.leri; *Kâmus Tercümesi*, "atr" md.; Buhârî, "Akika", 3, 4; Müslim, "Edâhi", 38; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Herrâs), VIII, 650; Nevevî, *Tehzîb*, II/2, s. 3; a.mlf., *Şerhu Müslim*, Kahire 1392/1972, XIII, 135-137; Aynî, *Umdu'tt'l-kârî*, Kahire 1972, XVII, 202-203; Şevkânî, *Neylû'l-evâr*, V, 157-160; Ch. Pellat, "Atira", *EI*² (İng.), I, 739.

HALİT ÜNAL

ATLAS

(الاطلس)

Sert ve parlak bir ipekli kumaş türü.

Diğer adı **saten** olan atlas, ipeğin parlaklığını en belirgin biçimde gösteren kumaş cinsidir ve Arapça **ṭalīse** (طلس) kökünden türeyen "tüysüz, parlak" anlamındaki adını bu sebepten ötürü almıştır (bk. Lane, V, 1866-1867). Türkçe'ye Fransızca'dan giren öteki adı **saten** (Fr. **satın**) ise Avrupa dillerine XIV. yüzyılda İspanyolca aracılığıyla yine Arapça'dan geçmiştir ve aslı, Çin'in dokuma tezgâhlarıyla ünlü Tsia-tung şehrinin Arapça'da aldığı **Ẓeytûn** şeklidir (bk. *Petit Robert I*, s. 1765: **zeytûn cetuni satın**). Bu durum atlasın çok eski bir dokuma türü olduğunu, ilk defa ipeğin anavatanı Çin'de dokunduğunu ve ticaretini yapan Araplar vasıtasıyla Endülü's pazarlarında Batı dünyasına tanıtıldığını göstermektedir. Atlas, tanınmasının ardından Batı'da da büyük revaç bularak XV. yüzyıldan itibaren özellikle İtalyan ve Fran-

sız tezgâhlarında dokunmaya başlamıştır. Ancak İbn Bîbî'nin (XIII. yüzyıl), Anadolu Selçuklularının Bizans'tan "atlas-ı İstanbulî" getirttiklerini belirten cümleleri (*EI*² [İng.], III, 215), Justinien devrinden (527-565) beri ipekçilikle meşgul olan Bizanslıların (Dalsar, s. 6) atlas dokumayı daha önceden bildiklerini göstermektedir. XV. yüzyılda yabancı menşeli atlas (Yezid atlası, Frenk atlası) kullanan Osmanlılar XVI. yüzyılın başında, daha önce kadifenin yanında pek itibar etmedikleri atlasla ilgilenmeye ve miskî atlas, şehri atlas (Bursa işi), Şam atlası, Maraş atlası gibi isimler verdikleri atlasları dokumaya başlamışlardır (Dalsar, s. 37-38). Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki padişah kaftanları arasında muhafaza edilen Kanûnî'nin oğlu Şehzade Mehmed'e (ö. 1543) ait önü, etekleri ve kol ağızları altın sırma işlemeli kaftanın kırmızı kumaşı, XVI. yüzyıl Türk atlasları hakkında yeterli bir fikir verebilmektedir. Fakat Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si ile 1640 tarihli narh defteri, daha sonra XVII. yüzyılda birçok Türk el sanatı gibi atlas dokumacılığının da kapitülasyonlarla birlikte bol miktarda yurda giren Avrupa atlasları karşısında gerilediğini göstermektedir. Evliya Çelebi, eserinin birinci cildini yazdığı yıllarda (1630) İstanbul'da atlas ticareti yapan 105 dükkân ve çoğunluğu yahudi olmak üzere 300 esnaf bulunduğunu, bunların pîrlerinin Endülüslü Mansûr adında bir Selmânî dervîşi olduğunu ve bu esnafın bazı günler değerli kumaşlarını arşınlayarak tahtırevanlarla do-laştırdıklarını yazmaktadır (*Seyahatnâme*, I, 615). İstanbul'da ilk Osmanlı atlas tezgâhının ne zaman kurulduğu kesin olarak belli değildir. Ancak XVI. yüzyılın ilk yarısında faaliyette olduğu anlaşılan

Kârhâne-i Âmire'de bol miktarda ipekli kumaş dokunduğu, 1555 tarihli bir ham ipek alım belgesinden öğrenilmektedir (Dalsar, s. 104). Ele geçen eski bir plandan bu işletmede daha çok kemha ve kadife dokunduğu anlaşılmakta ise de (Dalsar, şekil 11) İstanbul atlaslarının da burada dokundukları tahmin edilebilir. Bunun dışında İstanbul'da da Bursa'da olduğu gibi özel işletmelerin bulunması muhtemeldir. 1640 tarihli narh defterinden o yıllarda İstanbul piyasasında satılan atlasların çoğunun yabancı malı olduğu anlaşılmakta ve bunların en pahalısının, 1 zirâi (yaklaşık 80 cm.) 220 akçeye satılan 7 rubu' (yaklaşık 140 cm.) enindeki "Firengî taraklı münakkaş atlas", en ucuzunun ise 1 zirâi 50 akçeye satılan Sakız (adası) atlası (kırmızısı 60 akçe) olduğu görülmektedir (Kütükoğlu, s. 115-116). XVII. yüzyılda iyice gerilediği belli olan Türk atlasçılığı yine bu yüzyılın sonlarından itibaren tekrar canlanmaya başlamış ve imparatorluğun Bursa, İstanbul, Alaşehir, Maraş ve Şam tezgâhlarında, özellikle XVIII. yüzyılda Acem ve Venedik atlaslarıyla rekabet etmek üzere atlas üretimine yoğunluk verilmiştir (Gürsu, s. 29-30, resim 155, 179).

Pahalılığından dolayı genellikle saray mensupları ve zenginler tarafından kullanılabilen atlas, dayanıklılığın gerekli olduğu veya parlaklığın göze hoş görüldüğü bayrak, sancak, özellikle yorgan yüzü, yastık, perde, bohça, ferman, cüz ve para kesesi, kürk astarı, kaftan, şalvar, entari gibi eşya ve libasın yapımında tercih edilmiştir. Atlasın, vezirliğe getirilen paşaların padişahlara sundukları değerli hediyeler arasında on iki top olarak yer aldığı bilinmektedir. Atlas özellikle Osmanlı sarayında kışın çok giyildi-

Kanûnî'nin
şehzâdesi
Mehmed ile
II. Süleyman'ın
atlas
kaftanları
(TSM, Padişah
Elbiseleri,
nr. 13/ 739-514)